

Könül Səmədova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
f.e.d., dosent, Müasir Azərbaycan dili kafedrasının müdiri.

samedovakonul74@mail.ru

Orcid ID: 0000-0003-4061-9775

AZƏRBAYCAN DİLİNİN ŞİMAL LƏHCƏSİNDƏ LEKSİK-SEMANTİK SÖZ QRUPLARININ FORMALAŞMASINDA QIÇAQ TAYFALARININ ROLU

Xülasə: Şimal ləhcəsinin şivə qruplarında da elə qədim sözlər vardır ki, onlar müasir ədəbi dilimizdə işlənir. Yaxud müasir ədəbi dildə bu və ya başqa mənada işlənən bir söz burada tamamilə başqa mənə daşıyır. Bəzən də söz ədəbi dildəki mənası ilə yanaşı, dialektə əlavə mənə və ya mənalar ifadə edir. Bundan başqa, dialektə işlənən sözlər bəzən mənaca da müəyyən sərhədə malik olur. Elə sözlərə təsadüf olunur ki, bunların mənası dialektin ancaq müəyyən kəndində (və ya kəndlərində) başa düşülür, başqa kəndlərində anlaşılmır. Yaxud eyni söz müəyyən bir kənddə bir, digər kənddə tamamilə başqa mənə ifadə edir. Ümumiyyətlə, dialekt və şivələrimizin leksikası zəngin bir xəzinədir. Bu xəzinəni tədqiq edib öyrənmək həm nəzəri, həm də əməli cəhətdən əhəmiyyətlidir.

Açar sözlər: dilin lüğət tərkibi, semantika, dialektologiya, dialekt leksikası, arxaizmlər.

Summary: There are ancient words in the dialect groups of the northern dialect that are not used in our modern literary language. Or a word that is used in this or that sense in modern literary language has a completely different meaning here. Sometimes the word has an additional meaning or meanings in the dialect along with its meaning in the literary language. In addition, the words used in the dialect sometimes have a certain boundary in meaning. There are words whose meaning is understood only in a certain village (or villages) of the dialect, but not in other villages. Or the same word has one meaning in a certain village and a completely different meaning in another. In general, the lexicon of our dialects and dialects is a rich treasure. Studying and studying this treasure is both theoretically and practically important.

Key words: vocabulary composition of the language, semantics, dialectology, dialect lexicon, archaisms.

Резюме: В диалектных группах северного диалекта есть древние слова, не используемые в нашем современном литературном языке. Или слово, которое употребляется в том или ином смысле в современном литературном языке, имеет здесь совсем иное значение. Иногда слово имеет дополнительное значение или значения в диалекте наряду со значением в литературном языке. Кроме того, слова, используемые в диалекте, иногда имеют определенную границу значения. Есть слова, смысл которых понятен только в определенной деревне (или деревнях) диалекта, но не в других деревнях. Или одно и то же слово имеет одно значение в одной деревне и совершенно другое значение в другой. Вообще лексика наших говоров и диалектов представляет собой богатейшую сокровищницу. Изучение и изучение этого сокровища важно как теоретически, так и практически.

Ключевые слова: словарный состав языка, семантика, диалектология, диалектная лексика, архаизмы.

Azərbaycan Respublikasının şimal zonasında yaşayan əhalinin dili özünün leksik xüsusiyyətləri ilə zəngin və maraqlıdır. Belə ki, bu ərazi Azərbaycanın ən qədim yaşayış məskəni olmaqla yanaşı, həm də qarışıq etnik zonalarından biridir. Burada III-VI əsrlərdə türk tayfalarının, xüsusən də qıpçaqların məskunlaşması tarixi faktdır. Bu yerləşmə prosesi dilin lüğət tərkibinə də öz təsirini göstərmişdir.

Sinonimlər: Albalı - gilənar// – turş gilə - dəli gilə// -bəhli - acıbəhli – balı Za- qatalada giləsin hər növünə deyilir.

Qarğıdalı-peyğəmbəri// -məkə buğdası // -kəbə // -şormaca buğda, qarqundey (Zaq.).

Süzgəc // - aşsüzən - //düşbələn // -palankeş (Zaq.) - qorapalan //- çilossən.

Maya //- xamralı // - palatı- (Qax), acıtma – balatı-(Zaq).

Döşəkcə - nimdər - nalça.

Döşəkağı - mələfə - söruğ.

Sürü - xızan - xıl - umman.

Pilləkən - əyaxlıq - nərdivan.

Tamam - eyzan//eyzən-başdan-ayağa - lül – tey//teyxa – çim-sivit (Nax.) - zir (Nax.).

Xəsis - simic (Bal.) - nırqız (Nax.) - xımıs // qımıs (Bal) - göyçi (Ş.-Göy.) - kirmis, xımı (Mər.) - küəzə - zəlla (Meğri rayonu Nüvədi şivəsi), qırçı – Qəbələ, Oğuz.

Nəlbəki// - bölmə (Zaq.) - zir (Nax.).

İclas – yığıncaq// - yığnax - ortalıx // - mərəkə // - gimgə (Zaq.).

Seyvan – aynabənd //- eyvan // - artırma (Qar.) - qulangərmiş (Sal.).

Pəncərə - // - işıqlıx (Ş.-Göy.) – aquşqa (Zaq.) , abışqa (Qar.) - ayna (Qaz.).

Xam yer - məndəcar (Bal.) - kolavat.

Suqabı - gəl-gəl - birəlli-tayqulp - əllig (Ş.) - əllicə (Mər.).

Qəbirsannıq // qavristannıx//- qabırrıx //- səvzıkar//- məzərsıqannıx.

Qorxaq- ağbağır// - öddəx' (Qaz.) - ağcığər.

Ağcəqənəd (B., Şə.)- hünü (Qaz., S.)- ditdili // - mığmıqı (Qaz.) - vid (Q.)

Gölməcə - durma//- axmaz (Qaz.).

Belbağı//– toqqa - təkbənt (Ş.)- kəmər.

Sağsağan // zıxzız (Z.)

Mıx// mismar -kora //- qadax' (S.).

Boşqab- nimçə - tefşi (Baş.).

Düymə- sədəf- pələk (Yar.).

Künəcə // fırx // tupatax - qoz və tut çırpmaq üçün uzun ağac; işləri fırxıxdı - pisdi yəni (Zaq., Şəki, Bal.).

B.Xəlilov “224 qədim türk sözü” kitabında çox sayda ortaq türk sözlərinin adını çəkir və digər türk dillərində işlənmə mənalarını izah edir. Bunlardan da xeyli sayda qıpçaq dilinə aid olan sözlərdə var: urvat, uyat, abır, həya, örüq, ülüş, yazı, yi-yer, kayn-ata-qaynata, tırmıq, çatı, çibin, dam, eşik və s.

Tədqiqatçı İ.Qurbanova iki sinonim sözün maraqlı təhlilini verir. Bunlardan biri maşa // lakşıqerdi, kiçkaç və balış, yastıq qıpçaq mənşəli sözlərin izahını verir. Belə ki , o qeyd edir: “Yastıq//mütəkkə// balış // təkə. Bu söz qıpçaq qrupu türk dillərindən qırğız dilində jasdık, özbək dilində bolış,ədəbi dillərində yostuk, oğuz ləhcəsində təkə, qıpçaq şivələrində dastık kimi işlənir.Misallardan göründüyü kimi, yastık qıpçaq, balış uygur elementi, təkə isə oğuz elementi kimi işlənmişdir. Təkə sözü sonradan işləkliyini itirir. Azərbaycan dilinin bir çox şivələrində mütəkkəb sözü də işlənir, sadəcə mütəkkə yumru uzunsov olur. Zaqatala şivələrində, həmçinin Şəki dialektlərində və Oğuz şivələrində yastıqla paralel mütəkkə sözü də geniş yayılmışdır” [Qurbanova İ., s.122].

Yaşıрмаq(Bakı)//-yöşürmək (Qax) // -yetişmək(Oğ.), yaşırmaz (Zaq), yeşirmək (Şək) “gizlətmək” mənasında [Əliyeva S., s.123].

Omonimlər:

Axmaq I - həqiqi mənasında axmaq adam.

Axmaq II - batmaq suyun axmağı.

Atdırmaq I - atmaq.

Atdırmaq II (Şəki) - şəklini çəkdirmək.

Qarabatdax I (Bal.) - balıq yeyən quş.

Qarabatdax II (Nax.) - qızılla qaramuncuqdan düzülmüş boyuna taxılan bəzək.

Yalax I (Qax) - yaltax, dəyirman çarxının gözləri.

Yalax II (Zaq.) - toyuq yumurtlayan yeri.

Nobat//novat (Zaq., Bal.) - mal növbəsi.

Nobat//novat (Şə.) - şəkər.

Hambal I (Şə.) –yük daşıyan.

Hambal II (Şə.) - evin dirəyi.

Cilo I (Şə., Bal.) - cilov.

Cilo I (Şə., Bal.) - dəfə [Şirəliyev M., s.340-341].

Qucix' I (şimal ləhcəsinin bütün şivələrində) - ağac şitili.

Qucix' II (şimal ləhcəsinin bütün şivələrində) - it balası.

Zor I (Zaq., Qax, Qəb.) - güc.

Zor II (Zaq., Qax, Qəb.) - yaxşı.

Şax I – lobyanın, xiyarın dibinə vurulan basdırma paya.

Şax II – barama qurdu barama sarımaq üçün qurdun üstünə qoyulan xüsusi budaq.

Şax III – şax paltar.

Budamax I - ağacı budamaq.

Budamax II - adamı döymək.

Bölmə I - nəlbəki.

Bölmə II - nəyisə bölmək.

Dumba I - qısaboy adam.

Dumba II - təpə, yüksəklik.

Tarax I - saç daramaq üçün daraq.

Tarax II - kürək, çiyin.

Tutma I - turşu.

Tutma II - ürək getmə tutması.

Xaşal I – hamilə.

Xaşal II – kök anlamımda.

Arxaizmlər: Qəbilə, tayfa, köhnə quruluş, təsərrüfat və həyat, məişət qaydalarını əks etdirən bəzi söz və terminlər zaman keçdikcə ədəbi dilin lüğət tərkibindən çıxır, lakin dialekt leksikası belə sözləri bu gün də özündə qoruyub saxlayır. Arxaik sözləri müəyyənləşdirməkdə, mənalarını dəqiqləşdirməkdə bir tərəfdən qədim yazılı abidələrimiz, keçmiş dövr yazıçılarımızın əsərləri, digər tərəfdən də türk dillərinin materialları köməyə gəlir.

Müasir ədəbi dilimiz üçün arxaik olub, lakin dialekt və şivələrimizin lüğət tərkibində işlənən bəzi

sözləri nəzərdən keçirək:

Bunlardan şimal ləhcəsinin şivələrində lüğət tərkibində işlənən sözlərə diqqət yetirək, bir neçəsini nəzərdən keçirək.

Ala – 1. Göyərti, göy, tərəvəz; 2. Dirrik və bostanda bitən ziyanverici ot. “Göyərti, səbzə” mənasında ala sözünə Füzulinin əsərlərində də təsadüf olunur [Yunusova Ş., s.71-74].

Arıtdamax – təmizləmək. Bu söz “təmiz” mənasında olan arı sözündən əmələ gəlmişdir. Arı sözü dilimizin tarixinin əvvəlki dövrlərində fəal surətdə işlənmişdir. Hazırda dialekt və şivələrdə də yaşamaqdadır. Arı sözünə “Kitabi-Dədə Qorqud”da: Yetdilər arı sudan abdest aldılar [Kitabi Dədə Qorqud, s.42] və Xətainin əsərlərində (Ari su toxuna tər olarsan də) təsadüf olunur [Kərimov Ş., s.40].

Axcə – pul. Bu sözə “Kitabi-Dədə Qorqud”da da rast gəlmək mümkündür; Məs.: “Ağır xəzinəsini, bol axçasını yağmaladılar” [Kərimov Ş., s.32].

Boyat // boyad // boyət (B.G.) – köhnə, əvvəlki gündən, yaxud axşamdan səhərə qalan (xörək). Bu söz müasir türk dilində “bayat şəklində və köhnə, köhnəlmiş” mənasında işlənir.

Qırım-meyil, arzu, fikir, məqsəd - Ū qırımı çox pis görəm (İ.).

Yanşax // yenşax (B.Göy.) – çoxdanışan, uzunçu, boşboğaz; – Yanşiq adamnan hamının zəhləsi gedir. “Boşboğaz” mənasında yanşax sözünə V.V.Radlovun lüğətində işlədilir: - Yanşax bide aşix anlamında da işlədilir [Радлов В., s.246-248].

Yeşirmax – gizlətmək. – Yaxşı şeylərin hamsını yeşirmişdilər. Bu sözə klassik ədəbiyyatımızda, məsələn, Füzulinin (XVI əsr) və Vəqifin (XVIII əsr) əsrlərində, V.V. Radlovun lüğətində (yaşır // yaşur şəklində) və türkmən dilində [Радлов В.] də təsadüf edilir.

Yeşmax – qadınların üzünü gizlətməsi. Bu sözə “Kitabi-Dədə Qorqud”da və V.V.Radlovun lüğətində də təsadüf olunur [Радлов В., s.252]. Bu sözündə kökündə yaşıрмаq sözü dayanır. Yaşmaq üzü yaşıрмаq – gizlətmək üçün tutulan örtü.

Yığlamax ağlamaq. – Yığlamiyən üşuğu süt verməzdər (B.Göy.). Bu söz türk dillərinə dair qədim yazılı abidələrdə yığla [Малов С., s.391], o cümlədən qədim monqol və qırğız yazılı abidələrində, V.V.Radlovun lüğətində yıbla, Şərqi Türkünstanın X-XIII əsrlərə aid türk mətnlərində, XII-XIII əsrlər Orta Asiya təfsirində və qədim özbək dilində yığla şəklində və “ağlamaq” mənasında işlənmişdir. Bundan başqa, həmin sözə bir sıra müasir türk dillərində də rast gəlirik: uyğur dilində: yığla, özbək dilində: йığла, tatar dilində: ййла, qazax dilində: жыл, qırğız və Altay dillərində: ййла, tuvin dilində: ышлар//ыгла və s.

Gəndi – öz. – Maları heylə kəndi başına buraxanda həlvət ki, itər (Qşl.); - Ho yerrər heylə kəndi başinə qalıfdı zaft eliyən dərdinnən (B.Göy.); – Qəməndir getdi, biz qaldıx kəndi başinə (B.Göy.).

Öz əvəzliyinin sinonimi olan kəndi sözü türk dillərinə dair qədim yazılı abidələrdə kənti, “Kitabi-Dədə Qorqud” da kəndi şəklində işlənmişdir. Həmçinin bu sözə klassiklərdən Füzulinin (XVI əsr), M.P.Vəqifin (XVIII əsr) və M.Ə.Sabirin (XX əsr) əsərlərində rast gəlirik.

Gəndi sözü müasir türk dili üçün daha səciyyəvidir. Daha doğrusu, Azərbaycan dilindəki öz sözünə türk dilində kəndi sözü uyğun gəlir.

Güz (Qşl., B.Göy.) – payız. Bu sözə güzdex' // güzdəx', güzəm (payızda qırılan yun) sözlərinin tərkibində təsadüf edilmişdir. Nuxa dialektində güzdex'//güzdəx' -təzə göyərən göy ota deyilir. Daha çox payızda göyərən göy ota aid edilir. – Güzdəx' malı kökəldən şeydi (Qşl.).

Həmin söz türk dillərinin qədim yazılı abidələrində kiz, “Kitabi-Dədə Qorqud”da küz şəklində “payız” mənasında işlənmişdir [İbrahimli Ş.]. Qırğız dilində küzdür sözünə rast gəlirik ki, bu da “payızlıq əkin” mənasını daşıyır.

Ün (Qşl.) – səs. – Səssiz-ünsüz gəlib apardı (Qşl.). Ədəbi dildən tamamilə çıxmasa da onun işlənmə dairəsi son dərəcə daralmışdır. Dialekt və şivələrimizin lüğət tərkibində hələ də yaşamaqda olan bu söz qədim türk yazılı abidələrində, “Kitabi-Dədə Qorqud”da və klassik ədəbiyyatımızda geniş miqyasda işlənmişdir. Bundan əlavə, ün sözünə türkmən, özbək, qırğız, başqırd, qaraqalpaq və uyğur dillərində də rast gəlmək mümkündür.

Saz (Qşl., B.Göy.) – qamışlıq. Bu söz “Kitabi-Dədə Qorqud”da eyni mənada işlənmişdir [İbrahimli Ş.].

Yazı – çöl, səhra, böyük torpaq sahəsi. Bu sözə Nuxa dialektində Qarayazı, Ağyazı (əkin yeri adıdır) sözlərinin tərkibində təsadüf edilir. – Taxılımızın çoxu Ağyazıdadı (Bil.); – Biyil Qarayazıda bitən buğda heş vax olmitdi (Qşl.).

S.E.Malov yazı sözünün “Kudatqu bilik”də də “çöl, düzənlik” mənasında işləndiyini qeyd edir. Dilimizin qədim yazılı abidəsi sayılan “Kitabi-Dədə Qorqud”da və Füzulinin əsərlərində də yazı sözü “çöl, səhra” mənasında işlənmişdir [Kitabi Dədə Qorqud, s.343].

Son – nəsil, övlad. – Musdafa yazıx sonsuzdu, öyladı olmur (Bal., Zaq.); - Sösuzdux da bi şey döyi, üşax, öylat lazımıdı adama (Şə. - İ.). Bu sözə “Kitabi-Dədə Qorqud”da soy şəklində təsadüf edilir və burada da “nəsil, övlad” mənasını ifadə edir.

Daqar (Baq., K., Bil.) – qoyun və ya keçi dərisini qurudub ondan hazırlanan torba, motal. Bu sözə “Kitabi-Dədə Qorqud”da rast gəlmək mümkündür [İbrahimli Ş.].

Qolçax– kukla. Qədim sözlərdəndir. V.V.Radlovun lüğətində və “Badā i’-al -luqat”-da qavurcaq şəklində və kukla mənasında işlənmişdir [Radlow W/]. Eləcə də bu söz türkmən dilində qurjak, tatar dilində kurçak, başqırd dilində kursak şəklində işlənir və eyni mənanı ifadə edir.

Qaşqa – malın, atın alnında olan ağ ləkə, nişan (tük); – Bizim dananın qaşqası da var. Qaşqa sözü türk dillərinə dair qədim yazılı abidələrdə də müşahidə olunur. Həmin abidələrdə qaşqa sözü həm Nuxa dialektindəki mənada, həm də “ulduz” mənasında işlənmişdir.

Təpəl – heyvanın alnında olan ağ түk, qaşqa. Bu söz “Kitabi-Dədə Qorqud”da eyni mənada işlənir.

İdmax – itələmək, toxunmaq. Ən qədim sözlərdəndir. Bu söz türk dillərinə dair qədim yazılı abidələrdə və V.V.Radlovun lüğətində it şəklində “itələmək, tərپətmək” mənalarında işlənmişdir. İdmax sözünə müxtəlif fonetik varinatlarda bir sıra türk dillərində də rast gəlmək mümkündür. Məs: bu söz türk dilində it, tuvin dilində it, xakas dilində it, tatar dilində et şəklində və itələmək, tərپətmək mənalarında işlənir.

Çin - doğru, həqiqət. Bu söz hal-hazırda ancaq yuxu sözü ilə bağlı olaraq işlənir. - Yuxım çin çıxdı. Çin sözünə həm müstəqil şəkildə, həm də bir sıra quş adlarında mürəkkəb söz tərkibində

təsadüf edilir. Məs: bildir + çin, göyər + çin, sığır + çin. Çin sözü qədim sözlərdən olub, M.Kaşğarının lüğətində də çin [Kaşğari M., c.2, s.339-13] formasında işlənir. Bu sözə doğru, həqiqət mənasında klassiklərimizin dilində də təsadüf edilir; Məs: Çin oldu yanımdahər xətalər (Xətai).

Çin sözü Azərbaycan dili üçün arxaik olsa da, bir çox türk dillərində işlədilir. Bu söz müasir özbək dilində, qırğız və oyrot dillərində çin, başqırd dilində ısın, tuva dilində, qazax dilində şın şəklində işlənəlməkdədir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, çin həm də “oraq” anlamını ifadə edir. Tuş // çuş - yuxu. Bu sözə düş şəklində “Kitabi-Dədə Qorqud”da, İbn-Mühənnanın lüğətində də təsadüf edilir. Tuş sözü müasir ədəbi dilimiz üçün arxaik olsa da, bir sıra türk dillərində hal-hazırda da işlənir. Tuş sözü yuxu mənasında müasir özbək dilində tuş, qırğız və oyrot dilində түш, tuva dilində düş, qazax dilində түс, başqırd dilində төш formasında işlənir.

Bu sözə “Dədə Qorqud”da düş şəklində - Mənim bu düşümü yorgil mənə [Kitabi Dədə Qorqud, s. 34], İbnü-Mühənnada түш yürücü tərkibində [İbnü-Mühənnâ, 78] rast gəlirik.

Tuş gəlmək (Zaq.) - rast gəlmək. - Mən gedəndə Həsənə tuş galdım. Bu söz bu mənada “Kitabi-Dədə Qorqud”da [Kitabi Dədə Qorqud, s.34], olur feili ilə birgə Vəqifin əsərlərində işlənmişdir: - Səni sevən çox bəlayə tuş olur.

Tuğ (Bal.) - bayrağın bir növü. Taxtadan dördkünc hazırlanır və tutacağa vurulur, onun üz və dal tərəfi materialla örtülür, üzərinə güzgü, bürüncdən beş barmaq, hər küncdən ipək yaylıq asılır. Keçmişdə tuğu, ələmlə yanaşı dini ayinlərdə gəzdirərdilər. Tuğ sözü ən qədim sözlərdən biri olub, M.Kaşğarının lüğətində də “bayraq” mənasında işlənmişdir. S.E.Malov tuğ sözünün “bayraq” mənasında çincə olduğunu qeyd edərək Rabquzidə də "Kutadqu bilik"də işləndiyini və V.V.Radlovun “Опыт словаря тюрских наречий” əsərində isə monqol sözü kimi qeyd olunduğunu göstərir. Tuğ sözünə “bayraq” mənasında bir sıra müasir türk dillərində (qıpçaq tipli) də təsadüf edilir. Bu sözə tuva dilində tuk, qazax dilində tu, qırğız dilində тuu, başqırd dilində тu formasında rast gəlmək mümkündür. Muğan qrupu dialekt və şivələrində Kürün sahilində söyüd, yulğun ağaclarından və kollardan ibarət kiçik meşəyə tuğay deyirlər. Tuğ sözü Şimal ləhcəsinin şivələrində “ev süpürgəsi” anlamında da işlədilir. Güman etmək olar ki, süpürgə tuğlardan hazırlandığı üçün adına tuğ, tuğların olduğu meşəyə isə tuğay deyilmişdir. Bundan əlavə, bu sözü Şirvan rayonunda iki kəndin adında da (Polad+tuğay, Qara+tuğay) görmək mümkündür. Tuğay sözünə “meşə” mənasında bir sıra müasir türk dillərində də təsadüf edilir. Türkmən dilində tokay, qırğız dilində tokoy, qazax dilində тоғой, özbək dilində tukay. Torağay // turağay // turaqqay “çöldə yaşayan torpaq rəngli quş”dur. Torağav // turağay sözü də arxaik sözlərdəndir. Bu sözə M.Kaşğaridə turığa, Xətaidə turğı formasında təsadüf edilir. Məs.: - Pərvaz qılır havada turğı. Torağay sözünə müasir türk dillərinin əksəriyyətində təsadüf etmək olur. Türkmən dilində torqay, özbək dilində turğay, qazax dilində торғай, qırğız dilində торқов, başqırd dilində haban turğanı şəklində işlədilir.

Qırım // qırım “meyil, fikir, istək, arzu, iradə”. - Mən sə diyəndə gördüm ki, qırımın yoxdu (Mər.); - Fərzalının qırımı bu işdə çox möhkəmdir (Muğ.). Qırım sözü də arxaik sözlərdən olub, klassiklərimizin dilində də işlədilir: - Baxdım ki, munun qırımı özgə, Mənimlə alım-verim özgə (Xətai).

Arı - təmiz, saf, pak. Bu sözə dialekt və şivələrimizdə: “Aydan arıyam sudan duru//günnən duru” misalında və arıtmaq feilinin kökündə rast gəlmək mümkündür.

Arı sözü də arxaik sözlərdəndir. Bu sözə M.Kaşğaridə də arıtmaq feilinin kökündə təsadüf edilir. Arı sözünə qədim türk abidələrindən “Hibetül həqaiq”də (arımas necə yusa qan birlə qan) və klassiklərimizin dilində rast gələ bilirik; Məs: Ari su toxuna tər olarsan (Xətai). Bu söz arıq

formasında “təmiz” mənasında tuva dilində də təsadüf edilir. Nümunə gətirdiyimiz yuxarıdakı arxaizmlərdən başqa, dialekt və şivələrimizdə irağ (uzaq, kənar), yaşınmağ (gizlənmək), gədik (dağ arasından keçən dar yol), ögəc (kök qoyun), köşək (dəvə balası), comərd (igid, bacarıqlı adam), irişmək (çatmaq), diringə (toy, oynamaq).

Oğuz-səlcuq abidələrinin dili (Əhməd Fəriqinin “Cərxnamə”, Səyyad Həməzinin “Yusif və Züleyxa”, Sultan Vəludənin şeirləri) əsasında aparılmış tədqiqat işində aş, ətmək, uyxu, keyik, altun, yarmaq (pul vahidi), uçmaq, cuç, çələb (Allah), bifi, öküz (yelim), qırmaq (nökər), yazı, yaban (çöl, sahə) və s. sözləri XIII-XV əsr olan bu sözlərin bəziləri məs: yazı - çöl sözü şimal ləhcəsinin şivələrində hazırda da işlənməkdədir.

Nəticə: Bir daha Azərbaycan dilinin konkret olaraq şimal ləhcəsi dialektlərinin şivə qruplarının leksikasının təhlili sübut edir ki, bu araşdırmalar linqvistik baxımdan əhəmiyyətli olduğu kimi tarixi baxımdan da böyük əhəmiyyətə malikdir. Bəzən dialektlərdə təsadüf edilən leksemlərin çoxvariantlılığı özünü göstərir, müxtəlif türk tayfa dil xüsusiyyətlərini daşıyan leksemlər də çıxış edir ki, bu da sinonim, antonim və omonim cərgələrin yaranmasına səbəb olur. Yuxarıda gördüyümüz kimi, bəzi sözlər qədim dövrün dil xüsusiyyətlərini özündə qoruyub saxlamışdır.

Ədəbiyyat

1. Əliyeva, S.N. “Kitabi-Dədə Qorqud”un mürəkkəb feilləri. 2017. - 376 s.
2. Hüseynova, M. N. Aşıq və el şairlərinin üslubu morfolojiyası. 2017. - 156 s.
3. İbrahimli, Ş. Təki ürəkdə sevgi olsun. 2014. - 88 s.
4. Kaşğari, M. Divanü lüğat-it-türk: tərt.ed., B.Atalay 1940, 399 s.
5. Kərimov, Ş. Azərbaycan dilinin Çənbərək və Karvansaray şivələri. 2004. - 362 s.
6. Kitabi-Dədə Qorqud dastanları. 1962. -154 s.[2]
7. Qurbanova, İ. Azərbaycan dili dialekt və şivələrinin etnolinqvistik təhlili. 2014. – 240 s.
8. Radlow, W. Classification der Türk-Dialecte nach den phonetischen Erscheinungen. Leipzig: Phonetic der nördlichen Türksprachen, - 1882-1183.
9. Şirəliyev, M. Azərbaycan dialektologiyasının əsasları. 2008. 416 s.
10. Yunusova, Ş. M.Füzuli dilindəki bəzi arxaizmlərin dialekt və şivələrimizdə izlərinə dair. AMEA-nın Xəbərləri. Tədqiqatlar №3, - 2004. - 350 s.
11. Малов С.Е. Памятники древнетюркской письменности. Москва –Ленинград: изд-во Акад. Наук СССР, - 1951. - 451 [1] с.
12. Радлов, В.В. Опыт словарей тюркских наречий. т.1. - 1963.